

Уляна Кулик

ОСОБЛИВОСТІ КРИЗИ НУКЛЕАРНОЇ СІМ'Ї У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті на основі праць сучасних мислителів проведено аналіз сучасного стану нуклеарної сім'ї. Розкрито умови виникнення кризи нуклеарної сім'ї та її вплив на морально-нормативне життя людини. Розглянуто консервативно-кризову та ліберально-прогресивну парадигми дослідження кризи сім'ї.

Ключові слова: сім'я, нуклеарна сім'я, криза нуклеарної сім'ї, мораль, цінності, шлюб.

Uljana Kulyk. Features nuclear family crisis in the modern world

In paper based on works of modern philosophers it is analyzed modern state of nuclear family. It is considered conditions of nuclear family crisis arising and its impact on moral and normative life of human. It is considered conservative and liberal paradigms of family crisis research.

Key words: family, nuclear family, nuclear family crisis, morale, values, matrimony.

Ульяна Кулык. Особенности кризиса нуклеарной семьи в современном мире

В данной статье, основываясь на трудах современных философов, проведен анализ современного состояния нуклеарной семьи. Раскрыты условия возникновения кризиса нуклеарной семьи и ее влияние на морально-нормативную жизнь человека. Рассмотрены консервативно-кризисная и либерально-прогрессивная парадигмы исследования кризиса семьи.

Ключевые слова: семья, нуклеарная семья, кризис нуклеарной семьи, мораль, ценности, брак.

В умовах зростаючого науково-технічного прогресу та посилення ролі особистості у суспільному житті гостро постає проблема становища сім'ї у сучасному житті людини. Такі дослідники, як Д. де Ружмон, Ф. Фукуяма, Е. Тофлер та інші, аналізували кризове становище сучасної моделі сім'ї – нуклеарної. Проте багато аспектів сучасного стану нуклеарної сім'ї, трансформації чи переоцінки її морально-етичних цінностей залишилися поза увагою філософів та соціологів. Отже, метою статті є розкрити основні риси сучасної кризи нуклеарної сім'ї.

Розгляд проблеми буття сучасної сім'ї варто розпочати з дефіні-

ціювання цього поняття. Так, згідно з визначенням американського соціолога Дж. П. Мердока, сім'я – це соціальна група, що характеризується спільним проживанням, економічною кооперацією, спільною участю в біологічному і соціальному відтворенні. Вона включає в себе дорослих індивідів двох статей, як мінімум двоє із яких знаходяться у соціально схвалених сексуальних стосунках, і дітей (власних і/чи прийомних) дорослих членів сім'ї [13, с. 19].

У кожен історичну епоху сім'я відігравала різні соціальні та культурні ролі. Її типи, форми і функції зумовлені характером суспільних відносин, а також рівнем культурного розвитку суспільства. Своєю чергою, сім'я також впливає на життя суспільства (дітонародження, соціалізація дітей та підлітків, вплив на фізичний, духовний, морально-естетичний рівень розвитку своїх членів). Тому в кожній історичній епосі сім'я мала інше значення та певні переваги тих чи інших моральних норм сімейної поведінки, адже її роль у житті суспільства, історичні форми і відповідні їм моральні вимоги до людини визначаються всією системою суспільних відносин, а також рівнем розвитку цивілізації та культури загалом. Проте одними з основних функцій завжди були репродуктивна та виховна. Саме у сім'ї відбувалась передача знань, традицій, звичаїв, моральних норм та установок – усього того, що робить життя людини морально наповненим та надає етичного змісту.

Індустріалізація виробництва, розпочате раніше відокремлення праці від сім'ї, а також інші чинники спричинили появу нового її різновиду – сім'ї нуклеарної (від латинського “нуклеус” – ядро). Вперше цей термін стосовно сім'ї вжив американський соціолог Дж. П. Мердок, який позначив таким терміном сім'ю, що складалася або із багатьох дітей, або була бездітною. Також він зазначає, що якими б не були великими за розміром інші сімейні групи, до якої б міри вони не брали на себе функції малих сімей, завжди можна виділити нуклеарні сім'ї у межах таких груп. При цьому виявляється, що вони завжди виконують життєво важливі функції – економічну, репродуктивну, виховну [13, с. 21]. Сьогодні нуклеарна – це така сім'я, в якій подружжя має або не має дітей, проживає окремо від інших родичів і є цілковито самостійною щодо планування власного життя [7, с. 128]. Вона може бути повною й неповною. Остання має лише одного з батьків та його дітей.

Нуклеарна сім'я стала необхідною в індустріальному суспільстві. Вона є мобільною, що забезпечує легке пересування до іншої місцевості за потреби виробництва. У цьому типі сім'ї не обов'язково є одна професія для усіх членів, у її межах можуть формуватись різні стилі життя, розширюється спектр дозвілля. Система соціального за-

безпечення, розвиток сфери послуг, підвищення розмірів пенсій також стимулюють формування нуклеарної сім’ї, оскільки знімають необхідність підтримувати хворих і родичів похилого віку.

Рівноправний розподіл прав та обов’язків між окремими членами є одним із найголовніших критеріїв культури сімейних стосунків нуклеарної сім’ї у сучасному суспільстві, який визнає людину як найвищу цінність. У такій світоглядній, морально-етичній площині сформувалась егалітарна модель сімейних стосунків – сукупність морально-етичних цінностей сім’ї, які формуються за принципами рівності, взаємоповаги, взаємодопомоги та емоційної близькості між членами родини. Така модель відкидає патріархальну мораль сімейних стосунків і наголошує на рівноправності усіх членів сім’ї. Можна вважати, що саме такий варіант моделі є відповідним до потреб та інтересів чоловіка і дружини.

Проте аналіз проблеми дає змогу зауважити, що останнім часом нуклеарна сім’я почала занепадати. Часто починають обговорювати різні сімейні проблеми, які раніше замовчувались, такі як конфліктність, виховання дітей, насильство в сім’ї, репродуктивне здоров’я тощо. Отже, спостерігаємо кризу нуклеарної сім’ї. Згідно з усталеного розуміння, криза – складний, загострений стан, різкий перелом або занепад [9, с. 370]. Таким чином, кризу нуклеарної сім’ї можна визначити як різку зміну звичайного укладу сім’ї, важкий перехідний стан від старих сімейних цінностей до нових.

Підтвердження цій тезі знаходимо у багатьох мислителів. Сучасний французький вчений Д. де Ружмон з цього приводу зазначає: “Теперішній стан загальної деморалізації пояснюється, на нашу думку, безладною сваркою двох моралей, на тлі яких ми живемо. Одна з них успадкована від релігійної ортодоксії, але спирається вже на живу віру, а інша походить від ересі, засадничо ліричну виразність якої ми спрофанували і як наслідок спотворили її” [5, с. 262]. Далі він пояснює, що, з одного боку, існує мораль, яка більше чи менше пов’язана з релігією, мораль продовження людського роду та розвитку суспільства, яку називають міщанською. З іншого боку, мораль нав’яна культурним, літературним, артистичним середовищем – “мораль пристрасті або роману”. Усі діти сучасного європейського суспільства виховані з ідеєю шлюбу, але книжки, фільми, театральні вистави викликають думки про те, що пристрасть є найвищим випробуванням і найбільшим благом. Проте ідея шлюбу та ідея пристрасті, на думку мислителя, є несумісними. Їх співіснування у нашому житті створює лише нові конфлікти та невирішені проблеми. Філософ виділяє три засоби примусу, що забезпечують сукупності варіантів, на яких ґрунтується інституція шлюбу:

Сакральні засоби примусу. Європейські інституції довго зберігали ритуали, елементи, що супроводжували поганські шлюби. До них зараховує викрадення, викуп, пошук та інші. Проте у наш нестабільний економічний час посаг втратив свою актуальність, викрадення чи викуп залишилися лише у вигляді жарту.

Соціальні засоби примусу. Питання соціальних рангів, походження, сімейних чи фінансових інтересів відійшли на другий план. Взаємний вибір визначається особистими вподобаннями. Тому і розлучення перестає залежати від усіх цих чинників, що значно збільшило їх кількість.

Релігійні засоби примусу. Релігійна заангажованість має сприйматись навечно, тому не залежить від змін темпераменту, характеру, уподобань та зовнішніх умов, що проявляються у подружньому житті.

Як бачимо, ці примуси або зникають, або пом'якшуються. Шлюб втратив захист системи примусів, тому може спиратись на індивідуальну ідею щастя, яка за найсприятливіших умов у двох осіб збігається.

Д. де Ружмон говорить також про те, що сучасна людина під впливом масової культури (наприклад, голлівудський кінематограф чи масова література) спонукають людину до бажання пристрасті. Але сама ідея пристрасті суперечить буденності шлюбу. Тому людина страждає, почуваючи себе розгубленою, виникають таємні бажання зрадити партнера, які часто втілюються в життя. Або нудьга, або пристрасть – на цій дилемі наголошує Д. де Ружмон. Можна погодитись із думкою філософа, що таке ставлення до своїх бажань веде до руйнації шлюбу, як соціальної інституції, яка ґрунтується на стабільності.

Ф. Фукуяма, американський філософ, політолог, мислитель, автор ліберальної концепції про перспективи розвитку сучасного суспільства також звертається до аналізу сучасного стану занепаду сімейного інституту [12]. У своїй праці “Великий розрив” виділяє три основні проблеми. Перша із них – це різке зниження народжуваності. Післявоєнний “бейбі-бум” та постійна увага до глобальної екологічної кризи породили, на думку Ф. Фукуями, тверде переконання в тому, що “перенаселення” – це одна з основних загроз подальшому людському існуванню. Таке переконання призвело до того, що загальний рівень народжуваності став критично низьким і не завжди може підтримувати стабільний рівень популяції.

Другою проблемою американський філософ виділяє шлюб та розлучення. Все більшої популярності набувають громадянські шлюби, створення та розлучення яких дуже важко піддаються статистичним дослідженням, адже не мають ніде офіційної реєстрації. Незважаючи

на це, розлучення у нуклеарних сім'ях стають все частішими. І якщо можна говорити про певне зниження кількості розлучень, то спричинені вони також і зниженням кількості одружень. Таким чином, зростає і без того велика кількість дітей, які пережили розлучення своїх батьків і живуть лише з одним із них.

Третьою проблемою сучасного суспільства Ф. Фукуяма називає народжуваність поза шлюбом. Помітний ріст співвідношення народжуваності поза шлюбом і у шлюбі спричинений не так зростанням кількості позашлюбних дітей, як зниженням народжуваності в шлюбах. Виникає питання: чому жінка, яка має усі умови для народження та достойного виховання дітей, хоче народжувати менше, ніж самотня чи покинута жінка?

У своїх роздумах Ф. Фукуяма доходить висновку, що нуклеарна сім'я стала ослабленою. Відкинувши обов'язковість виконання функцій традиційної сім'ї, такі як ведення сімейного бізнесу, догляд за старшим поколінням тощо, нуклеарна сім'я гірше виконує ті функції, що їй залишилися, наприклад, репродуктивну чи виховну [12].

І справді, аналізуючи сучасні тенденції розвитку сімейного інституту, ми можемо побачити, що все частіше виникають нові моделі сімей. Громадянський шлюб стає все популярнішим і в українському суспільстві, яке відзначається своєю традиційністю. У цьому руслі можна згадати про рух чайлдфрі (англ. “childe” – дитина; “free” – вільний, сімейні пари, які вирішили не мати дітей), який уже зайняв своє тверде місце у західноєвропейській культурі. Ще один вияв кризових тенденцій – це поява нових типів сім'ї, які фундаментально відрізняються від нуклеарної. Наприклад, “гостьова” (коли члени сім'ї не живуть разом, а лише зустрічаються час від часу) чи “альтернативна” (одностатеві сім'ї) тощо. У таких сім'ях не завжди можуть приділити достатньо уваги дітям, виховати у них ті морально-нормативні засади, на основі яких вони могли б належним чином формувати свій ціннісний світ та морально-етичну свідомість.

Один із нових типів сімейних стосунків висуває Е. Тоффлер у своїй праці “Футурошок”. Він називає його “серійним” або “тимчасовим” шлюбом. Оскільки традиційний шлюб все менше і менше може забезпечити обіцяну любов до кінця життя, дослідник стверджує, що все більше людей створюватимуть сім'ї, знаючи, що ці стосунки не будуть довготривалими. Вони також будуть розуміти, що, коли дороги чоловіка та дружини розійдуться через ті чи інші причини, пара розлучиться, не переживаючи при цьому ні шоку, ні страждань, які виникають при розлученні сьогодні. І коли буде можливість, вони будуть одружуватись знову і знову [14, с. 252].

Серійний шлюб, на думку Е. Тоффлера, повністю відповідає “епосі швидкоплинності”, у якій всі стосунки між людьми, усі їхні зв’язки зі світом стають недовготривалими. Такий шлюб природний; він – неминуче породження соціального устрою [14, с. 253].

Крім того, Е. Тоффлер піднімає питання про виховання дітей. Дослідник стверджує, що швидше за все виникне нова спеціалізація, яку він називає “профі-батьки”. Це будуть справжні сім’ї, які будуть виховувати чужих дітей. Такі сім’ї можуть складатись із кількох поколінь, таким чином діти будуть спілкуватись із різними типами дорослих людей. Біологічним батькам відводиться роль, яку сьогодні відіграють хресні – дружні сторонні помічники. Таким чином збережеться генетична різноманітність, а діти виховуватимуться під впливом людей, які емоційно та інтелектуально до цього придатні [14, с. 249-250].

Отже, можемо стверджувати, що попередні морально-етичні сімейні цінності (такі як виховання дітей, турбота та піклування про когось) дещо нівелюються у сучасному суспільстві, а нові ще не сформувались. Сучасна молода сім’я стоїть на роздоріжжі і від того, яким шляхом вона піде, залежатиме її модель та якість виконання сімейних завдань та функцій. Можемо констатувати, що сім’я як інститут переживає кризу – вона перестає бути цінністю для людей, зникають мотиви, які спонукають до створення сім’ї та народження дітей.

Дослідники А. Антонов та В. Медков розглядають дві наукові парадигми, що досліджують питання кризи сім’ї, – “консервативно-кризова” та “ліберально-прогресивна” (еволюційна). Зміст першої парадигми є в попередженні можливості зникнення сімейного стилю життя і в необхідності укріплення сімейних основ буття, а друга – в переконанні, що на руїнах старої традиційної сім’ї виникають нові альтернативні структури сім’ї [1, с. 54].

Перша парадигма містить у собі два моменти: по-перше, певну оцінку історичного процесу, що призвів до зміни сім’ї, і певний ідеал сімейного буття; по-друге, розгляд сім’ї як соціального інституту. Історія уже пропонувала варіант сімейної цілісності, що могла б самозберігатись та протистояти зовнішнім впливам, – традиційну патріархальну модель сім’ї. Для неї характерні родинно-сімейний принцип організації життя; перевага родинних цінностей над максимізацією користі індивіда та над економічними цілями індивіда; природне ставлення до домогосподарства як до основи сімейного життя; соціокультурна заданість сімейних ролей, принцип сімейного “ми” щодо зовнішнього світу; багатодітність на протигагу малодітності; сімейний авторитет у соціалізації дітей [1, с. 105-108].

Соціокультурну тенденцію індивідуалізації життя А. Антонов і В. Медков описують як конфлікт між особистістю і суспільством, який приховується ілюзією росту самосвідомості особистості, підвищення рівня екологічної, політичної, демографічної свідомості, яка покликана розширити на основі свободи вибору зону особистих рішень і відповідальності [1, с. 94].

Невиконання сім'єю своїх функцій (про яке говорив також і Ф. Фукуяма), таких як репродуктивна чи виховна, свідчить про глибоку інституційну дисфункцію. Мають місце також і структурні зміни всередині самої сім'ї – різні частини (шлюб, батьківство, діти, домогосподарство) набувають самостійного значення. Принципово нові моделі сім'ї виступають, з такої точки зору, залишками деградації розширеної сім'ї, які вказують на відмирання сім'ї загалом, а не лише традиційної [2, с. 34].

Проте не усі погляди на кризу сім'ї є настільки песимістичними. Наприклад, російська дослідниця Т. Свадьбіна вважає, що криза сім'ї пов'язана з крахом сімейної економіки, з розділенням роботи і дому, і вихід бачить у перспективі розвитку постіндустріальної цивілізації, яка б відновила статус і значення малого сімейного бізнесу. Тільки на цій основі, на цю думку, можливе подолання кризових явищ сім'ї [8, с. 74].

На противагу інституційній парадигмі існує еволюційна концепція моделі сім'ї, яку також називають ціннісною. У соціокультурному плані міняються ціннісні пріоритети, підноситься цінність окремого чи індивідуального людського життя, відбувається рух від публічності до приватності, самореалізація особистості набирає ціннісного характеру. Різноманітні стратегії "ненасильницького" виховання дітей спираються на посилення у них таких рис характеру, як самостійність, вміння вирішувати життєві проблеми чи проблеми міжособистісного спілкування. Звісно, це все передбачає достатньо високий рівень морального розвитку особистості, коли ж його немає, то у такому випадку виникають всілякі проблеми. Нуклеарний тип сім'ї, з такої точки зору, виступає у всій своїй складності, очевидним стає те, що створення і збереження такої сім'ї не можна уподібнити до певних шаблонів, наперед запрограмованих дій, а тому зрозумілих і чітких. Кризові тенденції якраз і пов'язані з переходом від патріархальних стандартів до нових ціннісних орієнтирів [4, с. 48].

Феномен різноманітності моделей сім'ї пов'язується зі зміною морально-етичних цінностей у сучасному суспільстві. Традиційна парадигма цінностей, в якій особа сприймається як частина сім'ї, замінюється інноваційною парадигмою, орієнтованою на особистість, направленою

на саморозвиток і автономію особистості у питаннях вибору стратегії поведінки [6, с. 262, 304]. Тут відбувається зміна ролі традиції, зовнішнього авторитету, інституту відповідальності і можливості раціонально визначати цілі, орієнтири, ідеали свого життя. Пліуралізм типів сім'ї відображає процес розмивання стандартної схеми норм сімейної поведінки, сутність сімейних ролей. Але, разом з цим, людина привчається самостійно вибирати для себе та відділяти вироблені та перевірені культурою цінності від імітації, яка в кінцевому результаті стає руйнацією.

Про кризові зміни сімейного інституту писав також П. Сорокін: "Сім'я переживає гострий перелом; старі і частково нові сучасні її форми поступово зникають і поступаються місцем іншим формам, які відомі поки що в загальних рисах" [10, с. 24]. Зокрема він зазначав, що союз чоловіка та дружини, батьків та дітей і родичів загалом починає слабшати. Послаблення подружнього зв'язку демонструє збільшення кількості розлучень, зменшення числа шлюбів, популярність позашлюбних стосунків, проституції, зниження народжуваності дітей, зміну відносин між чоловіком та дружиною, знищення релігійної основи шлюбу. Усі ці зміни П. Сорокін пов'язує із збільшенням кількості населення, розвитком великих міст і промислових центрів, ростом свободи особистості, фактом емансипації жінок, занепадом старих релігійних вірувань. Сім'я втрачає свої зв'язки та функції. Майбутня сім'я, на його думку, буде ґрунтуватись на основі вільної угоди, яка буде викликана справжньою любов'ю, симпатією і взаємоповагою.

Отже, як можемо побачити, багато мислителів, філософів, соціологів досліджували та продовжують досліджувати проблематику сучасної сім'ї. У кожного з них є свій погляд на це питання, проте всі вони відзначають, що для сьогоденного стану сім'ї характерне різке зниження народжуваності, зменшення укладання шлюбів та збільшення кількості розлучень. Поруч із різними соціальними та економічними проблемами, які впливають на морально-нормативне життя сім'ї, називають також зміну ролей членів сім'ї. Така ситуація призводить до того, що сім'я лише частково виконує свої основні функції: репродуктивну та виховну. Таким чином, дослідники питання говорять про кризу нуклеарної моделі сім'ї та перехід до нових. Відповідно до усталеного розуміння, криза – складний, загострений стан, різкий перелом або занепад [9, с. 370]. Таким чином, кризу нуклеарної сім'ї можна визначити як різку зміну звичайного укладу сім'ї, важкий перехідний стан від старих сімейних цінностей до нових. Можна виділити основні риси такої кризи: загальний рівень народжуваності став критично низьким; зниження кількості офіційних одружень та надання перева-

ги громадянському шлюбу; поява нових альтернативних типів сімей; зміна принципу сімейного “ми” акцентом на особистість тощо. Усе ще триває дискусія щодо типу сім’ї, який переважатиме в майбутньому та в якому сучасна людина зможе знайти та відтворити моральні цінності, необхідні для гідного життя та виховання наступних поколінь.

Література:

1. Антонов А., Медков В. Социология семьи. – М. : Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления, 1996. – 304 с.
2. Антонов А. Современная семья: два взгляда на одну проблему // Семья в России. – 1999. – № 1 – 2. – С. 30 – 40.
3. Біблія. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies, 1991. – 1986 с.
4. Голод С. Моногамная семья: кризис или эволюция? // Социально-политический журнал. – 1995. – № 6. – С. 43 – 57.
5. Ружмон де Д. Любов і західна культура / пер. З франц. Я. Тарасюк. – Львів: Літопис, 2000. – 304 с.
6. Рукавишников В., Халман Л., Эстер П. Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения. – М. : СОВПАДЕНИЕ, 1998. – 368 с.
7. Сайтарли І. Культура міжособистісних стосунків – К. : Академвидав, 2007. – 240 с.
8. Свадьбина Т. Семья и российское общество в поиске обновления. – Нижний Новгород, 2000. – 278 с.
9. Словник іншомовних слів / За ред. Мельничука О. С. – К., 1987. – 775 с.
10. Сорокин П. Кризис современной семьи: Социол. очерк: Сокр. ст. из “Ежемес. журн. для всех”, 1916, № 2 // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18, Социол. и политология. – № 3. – С. 15 – 27.
11. Философский словарь / Под. ред. И. Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.
12. Фукуяма Ф. Великий разрыв // Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/fukuyama_vr/index.php.
13. Murdock G. P. Social Structure. – New York: Free Press, 1965. – 388 p.
14. Toffler. A. Future Shock. – New York, 1970. – 542 p.

Рецензент: кандидат філософських наук **І. О. Ліщинська-Милян**